

УДК 347.921.6

С. Е. Устюшенко
аспірант кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ СУДОВИХ ВИТРАТ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Проблематика судових витрат завжди залишається актуальним напрямом наукових досліджень, оскільки безпосередньо пов'язана з одним із найважливіших прав особи – правом на доступ до правосуддя. Перед державою завжди стоїть важке завдання визначити такий розмір судового збору, який, з одного боку, не стане важким тягарем та реальною перешкодою для громадян на шляху до судового захисту їх прав, а з іншого – хоча б частково зможе покрити витрати на утримання судової системи та не допустити її перевантаження дріб'язковими спорами.

Останні зміни цивільного процесуального законодавства України, зведення положення про відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення, у ранг принципу цивільного судочинства дають підстави для переосмислення сутності судових витрат та їх значення в механізмі судового захисту прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб, інтересів держави.

Проблематиці судових витрат у цивільному процесі присвятили свої праці такі вчені, як Ю. В. Білоусов, С. С. Богля, О. Т. Боннер, М. А. Вікут, М. А. Гурвіч, А. О. Добровольський, О. П. Клейнман, Н. Ю. Сакара, Н. О. Чечина, Д. М. Чечот, М. С. Шакарян, К. С. Шмотін, Є. М. Шокуєва, К. С. Юдельсон та ін.

Значна кількість досліджень присвячена впливу процесуального інституту судових витрат на реалізацію права особи на доступ до суду. У деяких працях зроблено спробу розкрити сутність, юридичну природу судових витрат. Однак це питання залишається до кінця не вирішеним.

Метою цієї наукової статті є здійснення аналізу сутності судових витрат як категорії цивільного процесуального права, формулювання визначення поняття та встановлення його сутнісних ознак.

В юридичній літературі судові витрати прийнято розглядати в широкому та вузькому сенсі [1, с. 194; 2, с. 221; 3, с. 153]. У широкому сенсі під судовими витратами розуміють матеріальні засоби, необхідні для функціонування судової системи. Судові витрати у вузькому сенсі характеризують як грошові витрати, пов'язані з розглядом і вирішенням судової справи, а також виконанням рішення суду [4, с. 42].

Тобто необхідно розрізняти витрати на судову діяльність загалом (судові витрати в «широкому» сенсі) та витрати на здійснення судового

провадження у конкретній справі (судові витрати у «вузькому» сенсі).

Виконання державою функції з відправлення правосуддя потребує значних фінансових затрат. Частково вони покриваються шляхом сплати судового збору. Так, відповідно до ст. 9 Закону України «Про судовий збір» кошти судового збору спрямовуються на забезпечення здійснення судочинства та функціонування органів судової влади, а також на забезпечення архітектурної доступності приміщень судів, доступності інформації, що розміщується в суді, для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення. Однак неправильно думати, що усі витрати держави на функціонування судової системи покриваються коштом судового збору, який сплачують учасники справи. В основному утримання судової системи оплачується коштом державного бюджету (тобто коштами усіх платників податків) і лише частково – коштом судового збору, сплаченого учасниками судових процесів.

Тому судові витрати в широкому сенсі – це витрати держави на функціонування судової системи, які лише частково покриваються коштом судового збору, сплаченого учасниками судових справ.

Судові витрати в широкому сенсі пов'язані з виділенням державою грошових коштів на оплату заробітної плати суддям та працівникам апарату судів, будівництво та утримання приміщень судів, придбання обладнання, канцелярського приладдя, поштові витрати і та ін. Як справедливо зазначив К. С. Шмотін, вказані витрати державного бюджету знаходяться у площині бюджетного законодавства та не мають безпосереднього відношення до процесуальних судових витрат [5, с. 43]. Такої точки зору дотримується й Н. Ю. Сакара, яка зазначила, що кошти, які витрачає держава на фінансування органів судової влади, тобто на виконання обов'язку, передбаченого Конституцією України, до поняття судових витрат не включаються [6, с. 138].

Судові витрати у вузькому значенні цього терміна мають жорстку прив'язку до конкретної справи, оскільки виникають у зв'язку з її розглядом та вирішенням судом. Отже, процесуальний інститут судових витрат не стосується «широкого» поняття судових витрат та не має прямого відношення до грошових коштів, які витрачаються державою на утримання судової системи. Навіть судовий збір не призначений для того, щоб пов-

ністю покрити такі витрати держави та має ще низку не менш важливих функцій (попередження пред'явлення завідомо безпідставних позовів, захист від сутяжництва, перевантаження судової системи дріб'язковими спорами, стимулювання до позасудового вирішення спору тощо).

Таким чином, із метою розкриття сутності поняття «судові витрати» в науці цивільного процесуального права може бути використане лише «вузьке» його розуміння.

У науковців відсутня одностайність у визначенні процесуально-правової природи судових витрат. Утворилося два основних підходи до визначення поняття судових витрат у цивільному процесі. Одні автори стверджують, що судові витрати – це витрати сторін та інших учасників справи, пов'язані з розглядом та вирішенням цивільної справи судом. Так, Н. Ю. Голубєва та М. В. Матійко зазначають, що судові витрати – це витрати, які несуть сторони, треті особи із самостійними вимогами у справах позовного провадження, заявники і заінтересовані особи в справах окремого провадження, стягувач і боржник у справах наказного провадження, за вчинення цивільних процесуальних дій, пов'язаних із розглядом справи в порядку цивільного судочинства [7, с. 192]. Аналогічну точку зору свого часу висловлювали Ю. С. Червоний [1, с. 194] та М. Й. Штефан [8, с. 236].

Інші науковці наполягають на тому, що судові витрати – це витрати держави, пов'язані з розглядом та вирішенням цивільних справ, які можуть покладатися на сторін та/або державний бюджет. Наприклад, на думку С. В. Васильєва, судові витрати – це витрати держави, що покладаються на державний бюджет України, а також на заінтересованих у справі осіб, із приводу і у зв'язку з розглядом і вирішенням цивільної справи у суді загальної юрисдикції [9, с. 125, 10, с. 152]. Таке визначення поняття «судові витрати» надала у дисертаційному дослідженні О. М. Шокуєва [11, с. 8].

Показовим є той факт, що послідовники другого підходу не схильні розглядати термін «судові витрати» у широкому та вузькому значенні, а отже, як видається, намагаються поєднати їх в єдиному понятті.

Певний компромісний варіант визначення судових витрат сформульовано у п. 1 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 р. № 10 «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах», відповідно до якого судові витрати – це передбачені законом витрати (грошові кошти) сторін, інших осіб, які беруть участь у справі, понесені ними у зв'язку з її розглядом та вирішенням, а у разі їх звільнення від сплати – це витрати держави, які вона несе у зв'язку з вирішенням конкретної справи [12]. На оптимальності цього визначення

наполягають В. В. Комаров та Н. Ю. Сакара [13, с. 350].

Схоже визначення можна побачити в роботі Т. С. Коваленко. Науковець критикує наявні підходи до визначення судових витрат лише як витрат учасників справи або лише як витрат держави, вважаючи їх однобічними. На думку Т. С. Коваленка, під судовими витратами варто розуміти витрати осіб, які беруть участь у розгляді справи, а у разі їх звільнення від сплати судових витрат – витрати держави на здійснення правосуддя [14, с. 201–202].

Останнє визначення є не цілком коректним. Автор правильно зробив акцент на тому, що судові витрати несуть, насамперед, учасники справи і лише у разі їх звільнення від оплати судових витрат такі витрати покладаються на державний бюджет. Однак використане автором формулювання «витрати держави на здійснення правосуддя» не дає чіткої відповіді на питання про те, чи йдеться про всі витрати на здійснення правосуддя взагалі чи лише стосовно конкретної справи. Тому формулювання, яке міститься у названій постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 р. № 10, у цьому сенсі вбачається більш точним.

В юридичній літературі цілком справедливо зазначається, що норми цивільного процесуального права, які визначають порядок та розміри сплати судових витрат, процедуру їх відшкодування, а також інші питання, пов'язані із судовими витратами, утворюють окремий процесуальний інститут [15, с. 8; 16, с. 57].

К. С. Шмотін пропонує виділяти сутнісні ознаки судових витрат, серед яких називає такі:

1) судові витрати містять елементи публічного і приватного права, що виражається у складниках цього інституту: державного мита та витрат, пов'язаних із розглядом справи;

2) судові витрати, пов'язані зі здійсненням лише тих дій, які сприяють розгляду та вирішенню конкретної цивільної справи;

3) судові витрати в цивільному процесі поєднують дві основних стадії: несення та розподіл;

4) порядок несення та розподілу судових витрат передбачено виключно процесуальним законом;

5) норми про судові витрати застосовуються на всіх стадіях та належать до всіх видів цивільного судочинства;

6) матеріальний характер та грошовий вираз судових витрат;

7) судові витрати несуть усі учасники судочинства: суд, особи, які беруть участь у справі, та особи, які сприяють здійсненню правосуддя;

8) розподіл судових витрат відбувається між указаними особами залежно від результатів розгляду справи [5, с. 42].

Очевидно, що у зазначеному переліку об'єднано ознаки, які характеризують судові витрати як різновид грошових витрат, а також ті, що характеризують судові витрати як інститут цивільного процесуального права.

Потребує деяких уточнень формулювання двох останніх ознак. Науковець стверджує, що судові витрати несуть усі учасники судочинства, зокрема й суд та особи, які сприяють здійсненню правосуддя. З таким підходом важко погодитись, оскільки всі витрати суду, пов'язані зі здійсненням правосуддя, стосуються «широкого» поняття судових витрат та не стосуються судових витрат у «вузькому» процесуальному сенсі. Якщо у певній справі обидві сторони звільнені від оплати судових витрат, такі витрати покладаються на державний бюджет, а не на конкретний суд, який розглядає справу.

Особи, які сприяють здійсненню правосуддя (особи, які є іншими учасниками судового процесу, – ст. 65 ЦПК України), також несуть певні витрати у зв'язку з розглядом судової справи. Однак норми ЦПК України не регулюють порядок несення ними цих витрат, а лише закріплюють право на їх компенсацію коштом сторін (ч. 4 ст. 69, ч. 7 ст. 72, ч. 3 ст. 73, ч. 4 ст. 74, ч. 4 ст. 75, ст. 139 ЦПК України). Отже, з огляду на аналіз норм цивільного процесуального законодавства цей вид судових витрат необхідно зарахувати до витрат сторін, а не осіб, які є іншими учасниками судового процесу. Тому розподіл судових витрат відбувається виключно між учасниками справи, насамперед сторонами, і лише у разі звільнення їх від сплати судових витрат покладається на державний бюджет.

Таким чином, можна дійти висновку, що судові витрати в цивільному процесі у «вузькому» процесуальному значенні необхідно розглядати у двох аспектах: як різновид грошових витрат і як інститут цивільного процесуального права.

Як різновид грошових витрат судові витрати в цивільному процесі – це передбачені нормами цивільного процесуального законодавства витрати (грошові кошти) сторін, інших учасників справи, понесені ними у зв'язку з її розглядом та вирішенням, а у разі їх звільнення від сплати – це витрати держави, які вона несе у зв'язку з вирішенням конкретної цивільної справи.

Можна назвати такі ознаки судових витрат як різновиду грошових витрат:

- 1) судові витрати пов'язані зі здійсненням лише тих дій, які сприяють розгляду та вирішенню конкретної цивільної справи;
- 2) матеріальний характер та грошовий вираз судових витрат;
- 3) серед суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин судові витрати несуть лише учасники справи (в основному сторони);

4) за загальним правилом, розподіл судових витрат відбувається між учасниками справи залежно від результатів розгляду справи, а у разі їх звільнення від сплати покладається на державний бюджет.

Як інститут цивільного процесуального права судові витрати представляють собою систему цивільних процесуальних норм, які регулюють порядок несення, забезпечення та розподілу судових витрат у цивільній справі.

Можна назвати такі ознаки судових витрат як інституту цивільного процесуального:

- 1) інститут судових витрат містить елементи публічно-правового і приватноправового регулювання;
- 2) норми цього інституту регулюють такі основні етапи: несення, забезпечення та розподіл судових витрат;
- 3) норми цього інституту застосовуються на всіх стадіях та належать до всіх видів цивільного судочинства.

У зв'язку з тим, що судові витрати пропонуються розглядати як інститут цивільного процесуального права, немає сенсу окремо виділяти як ознаку те, що порядок несення, забезпечення та розподілу судових витрат передбачено виключно процесуальним законом.

Література

1. Цивільний процес України : підручник / за ред. Ю. С. Червоного. Київ : Істина, 2007. 392 с.
2. Цивільний процес України : підручник / за заг. ред. Р. М. Мінченко. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. 720 с.
3. Цивільне процесуальне право України : навчальний посібник (для підготовки до іспитів і тестування) / за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 430 с.
4. Пащенко К. С. Оновлений законодавчий підхід до інституту судових витрат в адміністративному судочинстві України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2018. № 2. С. 41–46.
5. Шмотин К. С. Судебные расходы в гражданском судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2018. 216 с.
6. Сакара Н. Ю. Про правову природу судового збору. *Проблеми законності*. 2016. № 132. С. 135–146.
7. Цивільний процес України : підручник / за ред. Є. О. Харитонової, О. І. Харитонової, Н. Ю. Голубевої. Київ : Істина, 2011. 536 с.
8. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : Підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 624 с.
9. Васильев С. В. Гражданский процесс : Учебное пособие. Харків : ООО «Одиссей», 2006. 512 с.
10. Васильев С. В. Порівняльний цивільний процес : підручник. Київ : Алерта, 2015. 352 с.
11. Шокуева Е. М. Институт судебных расходов в российском гражданском судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2005. 173 с.

12. Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 р. № 10. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2014. № 6. С. 6–23.

13. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути : монографія / В. В. Комаров, К. В. Гусаров, Н. Ю. Сакара та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2016. 848 с.

14. Коваленко Т. С. Сутність та функції судових витрат у господарському процесі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна* № 1062. Серія «ПРАВО». 2013. Вип. № 14. С. 201–203.

15. Богля С. С. Судові витрати в цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. 20 с.

16. Пащенко К. С. Інститут судових витрат в адміністративному судочинстві. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 5. С. 52–59.

Анотація

Устюшенко С. Е. Поняття та ознаки судових витрат у цивільному процесі. – Стаття.

У цій науковій статті досліджено поняття та сутність судових витрат у цивільному процесі у «вузькому» та «широкому» значенні та сформульовано висновок, що процесуальна категорія судових витрат стосується лише «вузького» розуміння цього поняття. Доведено, що сутність судових витрат у «вузькому» процесуальному значенні необхідно розглядати у двох аспектах: як різновид грошових витрат і як інститут цивільного процесуального права. Визначено сутнісні ознаки судових витрат як різновиду грошових витрат і як інституту цивільного процесуального права.

Ключові слова: правосуддя, цивільний процес, цивільне процесуальне право, судові витрати, судовий збір.

Аннотация

Устюшенко С. Э. Понятие и признаки судебных расходов в гражданском процессе. – Статья.

В научной статье исследовано понятие и сущность судебных расходов в гражданском процессе в «узком» и «широком» значении и сделан вывод, что процессуальная категория судебных расходов касается лишь «узкого» понимания этого понятия. Доказано, что сущность судебных расходов в «узком» процессуальном значении необходимо рассматривать в двух аспектах: как разновидность денежных расходов и как институт гражданского процессуального права. Определены сущностные признаки судебных расходов как разновидности денежных расходов и как института гражданского процессуального права.

Ключевые слова: правосудие, гражданский процесс, гражданское процессуальное право, судебные расходы, судебный сбор.

Summary

Ustyushenko S. E. A concept and signs of court costs in civil procedure. – Article.

In this scientific article a concept and essence of court costs are investigational in civil procedure in a narrow and wide value and drawn conclusion, that the judicial category of court costs touches the “narrow” understanding of this concept only. It is well-proven that essence of court costs in a “narrow” judicial value must be examined in two aspects: as a variety of money charges and as an institute of civil judicial law. The signs of court costs are certain as to the variety of money charges and as to the institute of civil judicial law.

Key words: justice, civil procedure, civil judicial law, court costs, court fee.